

Тема 6. Психологічна думка Нового часу.

План

1. Загальна характеристика психології Нового часу (17 ст.).
2. Вплив Ф. Бекона та Р. Декарта на розвиток психології
3. Наукові погляди Б. Спінози і Г. В. Лейбніца як представників раціоналізму в психології.
4. Наукова думка Т. Гоббса і Дж. Локка в межах сенсуалізму.

1. Загальна характеристика психології Нового часу (17 ст.).

XVII ст. – епоха потужних змін у соціальному житті Західної Європи, століття наукової революції і перемоги нового світогляду. Початок Нового часу характеризувався розквітом наукової думки. Революція в науці призвела до кардинальної зміни уявлень про те, що таке знання та наука і якими є їхні задачі та місце в суспільстві. Наука, за Г. Галілеєм, здобуває власний об'єкт і нове поле діяльності – дослідження і розкриття законів розвитку світу природи. На хвилі критики схоластики поступово відбувається емансипація науки, отримання автономії від віри та багатьох філософських концепцій.

Основною ідеєю культури XVII ст. – як у сфері філософії, так і психології, що перебувала під її впливом, – був дух механіцизму – уявлення Всесвіту у вигляді велетенської машини. Дана концепція базувалася на твердженні, що всі природні процеси визначені на механічному рівні й можуть бути пояснені на основі законів фізики. Уявлення Всесвіту, складеного з рухливих атомів, приводило вчених до думки, що будь-яке фізичне переміщення атома відбувається внаслідок чогось, а саме викликається безпосередньою причиною (рухом іншого атома, який співударяється з першим). Результат такої взаємодії можна виміряти, а отже – передбачити. Всесвіт повністю впорядкований і працює в прямому сенсі як годинник. Метафора годинника доволі наочно виражає собою дух механіцизму XVII ст., а тому годинниковий механізм по праву може бути

названий найвеличнішим витвором усіх часів. Науковці, у тому числі Р. Декарт, стверджували, що Всесвіт є ніщо інше, як «чудовий зразок годинникового механізму». Якщо Всесвіт – це машина, подібна до годинникового механізму, колись створеного Богом і запущеного ним у роботу, це означає, що вона могла існувати надалі без будь-якого втручання ззовні.

Міцний зв'язок психології із філософією не був свідченням того, що психологія не намагалася віднайти власний предмет дослідження і нарешті визначитися зі сферою своєї діяльності. Остання розумілася перш за все як вивчення шляхів вироблення у людини картини світу й самої себе. Причому дана картина, як уявлялося, мала бути усвідомленою. Саме в усвідомленості душі й розумі так само, як і мислителі Середньовіччя, філософи Нового часу бачили відмінність людини від інших живих істот. Так, уточнення набував предмет психології, який врешті-решт втілюється в **свідомості**.

На першому плані у XVII ст. поставала проблема пізнання. При цьому, вчені виходили з різних наукових позицій в її дослідженні. Одні були переконані, що основою всіх знань людини є **відчуття**, інші більш значущим вважали **мислення**.

Сенсуалізм – "Немає нічого в розумі, чого не було б раніше у відчуттях".

Раціоналізм – "Немає нічого в розумі, чого не було б раніше у відчуттях, за виключенням самого розуму".

Раціоналісти стверджували: жодне логічне узагальнення даних, отриманих при чуттєвому сприйнятті, не може проникнути в сутність речей. Так, пізнання складається з 2-х етапів:

1) сходження від часткового до загального, від сприймання до логічного мислення (як у сенсуалізмі),

2) інтуїтивне мислення, що отримує істинне знання з розуму, в якому відбувається миттєва актуалізація поняття, сформульоване на основі усвідомлення всезагальних законів і властивостей предметів. Саме інтуїтивне

мислення, на думку представників раціоналістичного підходу, дає можливість істинного пізнання світу.

2. Вплив Р. Декарта на розвиток психології

Рене Декарт (лат. Ренат Картезій) (1596-1650) – французький філософ, фізик, фізіолог, математик.

Характерною рисою філософського світогляду Декарта є дуалізм. Мислитель припускав існування двох незалежних одна від одної субстанцій, матеріальної та духовної, кожна з яких наділена певними властивостями. Матеріальну субстанцію Декарт ототожнював з природою і вважав, що все в природі підкорюється механічним законам, які можна дослідити за допомогою механіки. Слід відзначити, що у часи, коли жив Декарт, загальноприйнятою була думка, згідно з якою взаємодія душі та тіла носить однонаправлений характер: душа, розум може здійснювати істотний вплив на тіло, однак зворотний вплив зовсім незначний.

На його думку, душа і тіло дійсно мають різну природу, проте не лише душа впливає на тіло (**психосоматика**), а й тіло здатне істотним чином вплинути на стан душі (**соматопсихіка**). Ця ідея була доволі радикальною на той час і мала ряд важливих наслідків як для філософії, так і для розвитку науки взагалі. Після публікації Декартом цих ідей багато хто з науковців прийшов до висновку, що більше немає підстав вважати душу єдиним володарем обох сутностей. Причому роль тіла почали сприймати по-іншому: ті функції, які приписувалися тільки душі, тепер почали відносити до тілесних функцій. Так, філософ зосередив увагу на проблемі так званого психофізичного дуалізму, заперечив спекулятивні теологічні міркування про душу і заклав основи наукового підходу до даної проблеми.

Душа має власну активність, що скеровує процеси мислення, пізнання. Основною ж функцією тіла є рух, який розглядається в якості рефлексу. Сам термін «рефлекс» у роботах Декарта не використовується, але в розкритті будови і функціонування тіла можна знайти описи складових рефлекторної дуги. Проходження нервового імпульсу Декарт пояснював за аналогією руху

крові по судинах. Він уявляв, що все тіло пронизано нервами, які беруть свій початок в мозку і спрямовані до всіх частин тіла. Нерви, на його думку, мають форму тонких ниточок, оточених оболонкою, як трубочкою. В цих трубочках, окрім ниточок, містяться «тваринні духи» – найбільш рухливі й легкі частки крові, які відфільтровуються від інших часток у мозку (імпульси, гормони, нейромедіатори). Через пори в мозку тваринні духи можуть пересуватися до нервів, а з них – до м'язів, завдяки чому тіло спроможне здійснювати різноманітні рухи. Так, з учінням Декарта в психології утвердився новий вид детермінізму – механістичний детермінізм.

Декарт дав раціоналістичне вчення про **пристрасті**.

Страждальні пристрасті є результатом взаємодії з предметами навколишньої дійсності та пов'язані з чуттєвим пізнанням.

Активні (пристрасті) стани представлені, на думку Декарта, в афектах, які виходять безпосередньо з нашої душі і залежать лише від неї.

Тілесний характер надає пристрастям довільного характеру, а зв'язок з думкою дозволяє керувати ними та виховувати пристрасті. Декарт впевнений в необмежених можливостях людини виховання своїх пристрастей. Засобами в боротьбі з небажаними пристрастями є **розум і воля**.

Зміст свідомості, (предмет психології) на думку Декарта, представлений 3 видами ідей, або понять:

1. Вроджені ідеї (природні ідеї, які відкривають людині істину через те, що ці знання є дуже яскравими і досягаються людиною миттєво, повністю та не потребують опору на дані органів відчуттів або логічні узагальнення. Головними вродженими ідеями, на думку Декарта, є ідеї Бога, буття, числа, свідомості). Спираючись на ці ідеї, «Я» разом із чуттєвим сприйняттям досягає дійсного пізнання сущого.

2. Набуті ідеї (результат навчання, читання книжок, спілкування з іншими людьми; ці ідеї більш повні й досконалі);

3. Ідеї, породжені людиною (власний досвід людини, узагальнення даних органів відчуттів, знання, отримані через досвід за допомогою індукції).

На думку філософа, зміст вроджених ідей відкривається людині завдяки **раціональній інтуїції** («світлу розуму»).

У трактаті «Міркування про метод» Рене Декарт виокремлює **чотири правила, яких варто дотримуватися в процесі пізнання:**

- не приймати жодну з речей за істину, допоки ти її не пізнав як очевидну істину;

- уникати будь-якої квапливості;

- поділяти кожне питання на частини, необхідні для їх розв'язання; свої ідеї розташовувати в певній послідовності, починаючи з найпростіших і найлегше пізнаваних предметів;

- здійснювати настільки повні розрахунки і таке чітке вивчення досліджуваного, щоб бути впевненим, що нічого не залишено поза увагою.

Підхід Декарта до проблеми пізнання дозволяє вважати філософа представником раціоналізму.

3. Наукові погляди Б. Спінози і Г. В. Лейбніца як представників раціоналізму в психології.

Послідовником і критиком вчення Декарта був нідерландський філософ **Бенедикт (Барух) Спіноза** (1632– 1677).

Основою філософської системи Спінози є учіння про субстанцію, яку він розуміє як єдину, вічну та безкінечну природу. Субстанція одна, є причиною самої себе та не потребує нічого іншого для того, щоб існувати. Природа, яка творить – це Бог, єдина субстанція. Ототожнення природи й Бога сприяє запереченню Спінозою існування будь-чого надприродного. Природа існує вічно, не має кінця, вона є причина та наслідок, сутність і явище. То ж усе: природа, субстанція, матерія і Бог становлять нерозривну єдність. **(природа – Бог – пантеїзм, античність).**

Від субстанції як необумовленого буття він відрізняє поняття модусу. Кінечні речі, або модуси відмінні від субстанції насамперед тим, що вони залежать від зовнішньої причини і характеризуються не лише своєю кінечністю, але й такими якостями як зміна, рух. То ж природу сотворену являє собою нескінченна кількість одиничних, конкретних речей (модусів).

Філософія тотожності Спінози робить природу і дух двома пізнаваними сторонами однієї божественної субстанції й знищує, таким чином, самостійність душевного життя. На його думку, в людині, як і в будь-якій речі, тілесність і свідомість як два паралельні порядки являють собою абсолютно одне і те саме. Не можна стверджувати, – вважає він, – що будь-який з них є первинним. Відтак у самосвідомості міститься вже й усвідомлення тіла: самопізнавальний внутрішній досвід стосується безпосередньо також і зовнішнього тілесного боку.

На думку філософа, пізнання складається з декількох етапів:

- чуттєве пізнання;
- розуміння;
- інтуїція.

Перший, найнижчий ступінь – це чуттєве пізнання, хоча й містить у собі зерно істини, все ж неадекватно відображає предмети і нерідко супроводжується помилками. Другим ступенем є розуміння, що базується на розумі та є єдиним джерелом достовірних істин. Третій ступінь пізнання представлений інтуїцією, що являє собою фундамент достовірного знання. Істини, що відкриваються шляхом інтуїції, є найбільш ясними та чіткими.

За Спінозою, **свободи волі не існує**, оскільки людина – частка природи і також перебуває в низці світової детермінації. Вона включена у всезагальну необхідність, але все ж є істотою особливого роду, оскільки, окрім протяжності, наділена атрибутом мислення (розумом). Так, свобода людської волі обмежена і зводиться по суті справи до певного ступеня розумної поведінки. Необхідність і свобода у людини постають пов'язаними сутностями, обумовлюючи одна одну.

Поведінка людини скерована 3-ма основними афектами: радістю, смутком та жаданням, які породжують безліч похідних станів, причому радість збільшує здатність тіла до дії, тоді як сум її зменшує. Усі афекти базуються на інстинкті самозбереження, тому в цілому у своїй поведінці людина скеровується не етичними законами добра та зла, а лише намаганням отримати власну вигоду. Доброчесність є лише її прагненням зберегти своє існування.

Спіноза вважає людину **рабом своїх пристрастей та афектів**, яка тому не є вільною істотою. Але згодом філософ демонструє, що людина може звільнитися від рабства, але за умови складання ясної ідеї про свої пристрасті, **пізнання свого стану**. Залежно від пізнання своїх афектів різні люди, за Спінозою, перебувають на різних ступенях свободи. **Шлях до свободи, на його думку, являє собою любов до Бога**, де душа знаходить блаженство й вічність, стає частиною нескінченної любові, якою Бог любить самого себе.

Готфрід Вільгельм Лейбніц (1646-1716) – німецький філософ, відомий також як математик, фізик, винахідник, історик, юрист, мовознавець.

Філософ стверджував, що якби існувала лише одна субстанція, то всі речі були б пасивними. Тому він вважав, що субстанцій існує величезна кількість, оскільки будь-яка річ є субстанцією. Вони (речі або субстанції) є носіями сили, а ці сили – «одинацями» буття, або монадами (від грец. – «єдине»). Лейбніц стверджував, що монада – це духовна субстанція, а не матеріальна одиниця буття. Вона є самостійною одиницею, здатною до активності. Діяльність монади філософ доводив через те, що в світі відсутні пасивні речі. Однак, на відміну від матеріальних атомів, монада Лейбніца, як вже було сказано вище, являє собою ідеальну одиницю, це духовна субстанція, наділена психічною активністю. Тому досягнути їх ми можемо завдяки розуму, а не 119 відчуттів. Чуттєві речі, тобто поєднання монад, відрізняються залежно від монад, з яких вони складаються.

Душа в теорії Лейбніца – та сама монада, яка відрізняється більш чітким сприйняттям і пам'яттю. Взагалі душа є центральним пунктом філософії мислителя: він бачить сутність природи в сутності свідомості. Істинний світ духовний і складається з одиниць, які нагадують за своєю природою душу. На думку Лейбніца, той, хто осягне сутність душі, зможе розгадати також і світову загадку. На питання про природу духу філософ відповідає так: душа наділена творчою силою. Душа – це енергія, оскільки сприяє творчій діяльності мислення, пульсуванню почуттів, живому диханню вольової напруги, іншими словами, – внутрішній живості свідомості. **Монаді притаманне внутрішнє самовизначення, в ній немає «вікон». Так, неможливо ззовні впливати на самовизначення людини, в тому числі, й з боку іншої особи.**

Людська душа наділена свідомістю, самосвідомістю і являє собою вищий рівень розвитку монад. Всі монади різні так само, як і душі людей. У змісті душі-монади Лейбніц виділяв три сфери:

сфера ясного (виразного) знання

сфера затьмареного знання

сфера несвідомого

Чуттєве пізнання постає в Лейбніца в якості нижчого ступеня пізнання, передумовою пізнання раціонального, оскільки воно не здатне пояснити необхідність і всезагальність у пізнанні істини. Лейбніц висунув учіння про дві істини:

- істини факту отримуються в результаті чуттєвого, емпіричного пізнання завдяки взаємодії з одиничними конкретними речами, базуються на досвіді й не доводяться шляхом логічних висновків, а тому припускають можливість існування протилежних істин;

- істини необхідні (або метафізичні, вічні) відкриваються завдяки розуму, для їх доведення не потрібні дослідні підтвердження; їхня істинність стверджується лише наявністю положення, яке не суперечить їм; до цих

істин належать всі основні положення математики та логіки як наук про всі можливі світи.

Суперечність ідеї монади – На питання про співвідношення душі й тіла філософ відповів у дусі психофізичного паралелізму: залежність психіки від тілесних впливів – ілюзія. Душа і тіло не залежать одне від одного, функціонують за різними законами, хоча створюється враження, що вони взаємопов'язані. Пояснюється це не законами природи, вважає Лейбніц, а божественною мудрістю. Обидві сутності – душа і тіло – здійснюють роботу автоматично, в силу внутрішнього влаштування. Вони як пара годинників, що показують один і той же час, але рухаються незалежно.

4. Наукова думка Т. Гоббса і Дж. Локка в межах сенсуалізму.

Послідовником Ф. Бекона став англійський мислитель **Томас Гоббс** (1588-1679).

Гоббса важко віднести до якогось одного філософського напрямку. З одного боку, він дотримувався емпіричного підходу, з іншого – був прихильником математичних доведень. Під прицілом уваги вченого перебуває проблема пізнання, яке, на його думку відбувається за допомогою «ідей», джерелом яких постають лише чуттєві сприйняття зовнішнього світу. На відміну від Декарта, філософ вважає, що жодна ідея не може бути вродженою (**так само як Дж. Локк**) і подібно Бекону відстоює емпіричне тлумачення знання. Таким чином, він приєднується до сенсуалістичної позиції.

Філософ відкидав душу як особливу сутність. У світі немає нічого, крім матеріальних тіл, що рухаються за законами механіки. Відповідно і всі психічні явища підкорені цим глобальним законам. Матеріальні речі, впливаючи на організм, викликають відчуття. За законом інерції з відчуттів виникають уявлення (у вигляді ослабленого сліду), що утворюють ланцюги думок, які впливають одна з іншою у тому порядку, в якому змінювалися відчуття. Такий зв'язок згодом отримав назву «асоціації».

Пояснення Гоббсом оточуючого світу, виходячи з механістичних засад, стикалися з певними труднощами, зокрема у питанні про джерело руху. У своїх наукових працях філософ оголошує Бога джерелом першочергового руху, а наступні рухи речей, на думку Гоббса, відбуваються абсолютно незалежно від Бога.

Як і Спіноза, Гоббс заперечував свободу волі, вважаючи, що свобода не суперечить необхідності. Він порівнював поведінку людини з рікою, води якої рухаються вільно і разом з тим необхідно по своєму руслу. Таке саме поєднання свободи й необхідності Гоббс відзначав і в людських вчинках. Оскільки поведінка людини детермінована зовнішніми причинами, вона завжди є необхідною, але в межах цієї необхідності людина вільна у виборі своєї поведінки. Воля є похідною від двох основних мотивів людської поведінки – прагнення і відрази. Одна і та сама річ може викликати в людині то потяг, то відразу, то бажання діяти, то бажання уникнути цієї дії. В сучасній термінології ми б назвали цей стан боротьбою мотивів, Гоббс назвав його розмірковуванням.

Англійський філософ– матеріаліст Джон Локк (1632–1704)

Надвичайно цікавим і доволі полемічним виявився філософський твір Локка «Дослід про людське розуміння». Трактат починає критика вчення про вроджені ідеї, де мислитель доводить неможливість існування вроджених ідей ані в теоретичному мисленні, ані в моральних переконаннях. Він розуміє психіку, свідомість людини при народженні **«чистою дошкою»**. Майже на початку свого «Дослід» філософ говорить: «Я не буду завантажувати себе дослідженням, у чому полягає сутність душі, або, які рухи наших духів життя... призводять до відчуттів... або уявлень... Це спекуляція... Для поставленої мною задачі достатньо розглянути **різні здібності** людини в їх застосуванні до тих предметів, з якими вони мають справу».

На думку мислителя, весь **зміст нашої свідомості складають ідеї, які є результатом нашого досвіду**, тобто вони існують у свідомості не з народження, а набуті прижиттєво. Якби вони існували заздалегідь, то були б

відомі як дитині, так і ідіоту. Ідея Бога теж не є вродженою, оскільки існує різниця у віросповіданні різних народів. Концепція знання Локка базується на сенсуалістичних принципах: «у розумі немає нічого, чого не було б у відчуттях». Усе людське знання (ідеї) походить з досвіду.

За Локком, є два види досвіду: **зовнішній (або відчуття) і внутрішній, або рефлексія**. Джерелом зовнішнього досвіду є об'єкти відчуттів (те, що ми називаємо чуттєвими якостями: ідеї жовтого, білого, гарячого тощо). Джерелом внутрішнього досвіду є так звана рефлексія (reflexion) – це ідеї, які ми не змогли б отримати із зовнішніх речей (внутрішнє сприйняття дій нашого розуму, коли він опрацьовує набуті ним ідеї: ідеї «сприйняття», «мислення», «сумніву», «віри», «роздуму», «пізнання», «бажання» тощо).

Отже, як зазначає Ю. Б. Гіппенрейтер, Локка можна вважати ідейним **батьком інтроспекції**. Так, англійський філософ стверджує: розум може займатися набутими ідеями і в той же час рефлексувати свою діяльність. Тим самим філософом обґрунтовується метод вивчення власної психічної внутрішній зовнішній діяльності – метод «внутрішнього сприйняття», «інтроспекції», який тривалий час вважався у психології єдиним методом пізнання власної душевної діяльності. Саме звідси походить визначення свідомості: «свідомість є сприйняття того, що відбувається у людини в її власному розумі».

Локк по-своєму уявляв систему психічних процесів та їх функції. Так, першочергово **розум пасивний (Ц.н.с)**, але як тільки перед очима з'явиться об'єкт, відчуття його властивостей автоматично виникають у свідомості. Відбудеться це, правда, за однієї умови: якщо цей вплив буде досить сильним для того, щоб викликати відчуття (Локк описує тут явище, яке потім буде інтенсивно вивчатися у психології і отримає назву «порогів» сприйняття). **Пам'ять – більш активний психічний процес**, адже це здатність довільно викликати певні ідеї, які збереглися у нашій свідомості завдяки частому

повторенню або власній силі враження. Локк зазначає, що краще закарбовується емоційно небайдужа ідея.

Нарешті, **мислення – найбільш активна діяльність нашого розуму**, що складається з таких операцій як порівняння, узагальнення, абстрагування. У результаті цих операцій прості ідеї як елементи наших знань перетворюються на складні. Складні ідеї є результатом роботи розуму, після якої утворюються ідеї, наприклад, субстанції, ідеї відношення і т.д. Поділ Локком ідей на прості та складні дозволяє побачити приклад застосування аналітичного і синтетичного методів. Шляхом аналізу утворюються прості ідеї. Синтетична діяльність, в якій проявляється активність людського розуму, спрямована на об'єднання простих ідей у складні.

Основна література

1. Євдокімова О. О. Історія психології. Харків : Константа, 2020. – 320 с.
2. Євченко І.М., Маслюк А.М. Історія психології: філософський період. Кам'янець-Подільський : Рута, 2018. – 252 с.